

Wkład książki „Katolicyzm polski. Ciągłość i zmiana” (2011) Janusza Mariańskiego w rozwój teologii pastoralnej

Aktualizacja: 17 XI 2025

Nowe koncepcje teoretyczne i kontekst socjologiczny

- **Przejście do społeczeństwa pluralistycznego:** Mariański opisuje polski katolicyzm w fazie **transformacji ustrojowej** – jako „*wielki eksperyment*” wychodzenia z epoki jednolitej dominacji katolicyzmu i wchodzenia w realia pluralizmu społeczno-religijnego. Zwraca uwagę, że nowa faza charakteryzuje się zmianą wartości religijno-kościelnych wymuszoną przemianami społecznymi oraz potencjalnym konfliktem między **społeczeństwem pluralistycznym a Kościołem**. To rozpoznanie dostarcza teologii pastoralnej ram interpretacyjnych dla posługi w warunkach **postmonolitycznych**, gdzie Kościół musi konkurować o uwagę wiernych w wieloświatopoglądowym środowisku.
- **Młodzież jako papiererek lakmusowy zmian:** Autor wskazuje na młode pokolenie jako czuły barometr przeobrażeń religijnych. **Młodzież polska** kształtuje swą tożsamość religijną dwutorowo: z jednej strony wciąż czerpie z **tradycyjnych form religijności**, z drugiej – swobodnie eksperymentuje i indywidualnie kreuje własny styl wiary. Ta obserwacja ma znaczenie pastoralne: sugeruje potrzebę duszpasterstwa młodzieży łączącego szacunek dla **dziedzictwa religijnego** z otwartością na **indywidualizację wiary**, aby towarzyszyć młodym w ich poszukiwaniu autentycznej religijności.
- **Przemiany zamiast kryzysu:** Mariański przeciwstawia się alarmistycznym tezom o rzekomym „**kryzysie**” **polskiego katolicyzmu** i jego rychłym zmierzchu. Spadek zaufania do instytucji kościelnych czy osłabienie praktyk religijnych interpretuje nie jako objaw schyłku, lecz jako **konieczne przeobrażenia** w okresie przemian społeczno-kulturowych. Odrzuca metaforę „wieku emerytalnego Kościoła” – zmiany postrzega jako wyzwanie adaptacyjne, a nie zwiastun upadku. Taka perspektywa wnosi do teologii pastoralnej **optymistyczną interpretację** zmian: zamiast logiki kryzysu, podejście nastawione na twórczą odnowę duszpasterstwa w zmieniającym się świecie.

- **Budowanie „kultury zaufania”:** W odpowiedzi na obserwowany **spadek społecznego zaufania** do Kościoła, autor proponuje przesunięcie akcentu z doraźnego zabiegania o popularność na długofalowe kształtowanie „*kultury zaufania*” do Kościoła i jego przedstawicieli. Zauważa, że emocjonalne wskaźniki ufności wobec Kościoła podlegają wahaniom zależnym od bieżących wydarzeń, dlatego duszpasterstwo powinno skupić się na budowaniu trwałej **wiarygodności i relacji opartej na zaufaniu**. To nowatorskie podejście akcentuje w teologii pastoralnej znaczenie **kapitału zaufania** jako fundamentu oddziaływania Kościoła we współczesnym społeczeństwie.
- **Kościół wobec polityzacji życia publicznego:** Mariański odnotowuje, że znaczna część Polaków (w tym młodzieży) postrzega Kościół jako instytucję **quasi-polityczną**, angażującą się w sferę władzy i wpływów. Taka percepcja osłabia autorytet duchowy Kościoła. Wkład do teologii pastoralnej polega tu na uwypukleniu potrzeby **rozdzielenia misji duszpasterskiej od polityki** – aby przekaz Ewangelii nie był utożsamiany z grą polityczną. Pastoralnie sugeruje to konieczność odbudowy zaufania poprzez koncentrację na roli Kościoła jako **autonomicznej wspólnoty moralno-duchowej**, nie zaś aktora politycznego.
- **Sekularyzacja kontra indywidualizacja religijności:** W analizie przemian religijnych Mariański wysuwa oryginalny wniosek, że głównym trendem nie jest prosta sekularyzacja (zeświecczenie), lecz **strukturalna indywidualizacja wiary**. Polacy coraz rzadziej przejmują automatycznie utrwalone schematy religijne, a coraz częściej kształtują swoją religijność poprzez *świadome wybory jednostkowe* w warunkach pluralizmu. **Procesy indywidualizacyjne** – przejawiające się w selektywnym podejściu do doktryny i praktyk – są zdaniem autora bardziej znamienne dla polskiej religijności niż klasyczne procesy sekularyzacyjne. Tę teoretyczną koncepcję można uznać za twórczy wkład do teologii pastoralnej: pastorałści powinni większą wagę przykładать do towarzyszenia wiernym w **personalizacji wiary** i formowania dojrzałego sumienia, niż wyłącznie do walki z laicyzacją rozumianą jedynie jako porzucanie praktyk.
- **Religia a zmiana funkcji i norm:** Autor zauważa, że w warunkach modernizacji **religia traci dawną funkcję regulatora norm społecznych** – nie gwarantuje już automatycznie powszechnie akceptowanego porządku wartości. Coraz więcej osób deklarujących wiarę

dystansuje się od nauczania instytucjonalnego Kościoła w kwestiach moralnych, przejawiając **autonomię etyczną**. Mariański celnie ujmuje ten fenomen stwierdzeniem, że „*w kwestiach moralnych polscy katolicy często bardziej wierzą w siebie niż w Boga*”. Ujawnia się tu **dwoistość** między doktryną a praktyką – zwłaszcza w etyce małżeńsko-rodzinnej – którą socjolog określa jako rosnący **rozdźwięk między deklarowaną religijnością a codziennymi wyborami moralnymi**. Ta oryginalna diagnoza poszerza wiedzę pastoralną o **problem “wiary nieprzekładalnej na życie”** i wskazuje na pilną potrzebę udoskonalenia duszpasterskich metod formacji moralnej, bardziej skutecznie integrujących wiarę z życiem.

- **Między sekularyzacją a nową ewangelizacją – złożona przyszłość Kościoła:** Kluczowym zagadnieniem podjętym przez Mariańskiego jest **przyszłość polskiego katolicyzmu**. W przeciwieństwie do jednowymiarowych prognoz, autor kreśli **wielościeżkową wizję przemian**. Diagnozuje, że religijność w Polsce nie podąża jednolicie drogą obumierania, lecz znajduje się w polu napięć *między przeciwstawnymi trendami*: z jednej strony działają siły **sekularyzacji** (np. odchodzenie od praktyk, załamanie międzypokoleniowego przekazu wiary), z drugiej – silne pozostają wpływy **tradycji religijnej i nowe impulsy ewangelizacyjne** oddziałujące zwłaszcza na młode pokolenie. Sekularyzacja, choć postępuje, zachodzi w Polsce **znacznie wolniej niż na Zachodzie**, a przeciw negatywnym tendencjom wychodzą „potężne siły tradycji i modernizująca się działalność Kościoła” hamujące indywidualistyczne rozluźnienie więzi z wiarą. **Konsekwencją** – według Mariańskiego – nie będzie całkowite odrzucenie religii, lecz zmiana jej charakteru: osłabieniu ulegać może dotychczasowy *katolicyzm ludowy* o masowym, tradycyjnym profilu, ale „*równocześnie będą rodzić się nowe jego kształty*” dopasowane do zmieniających się warunków ponowoczesnego społeczeństwa. Ta **niedzeterministyczna** prognoza stanowi cenny wkład w teologię pastoralną, poszerzając horyzont myślenia – duszpasterstwo musi być przygotowane na **pluralizm form wiary** i kreatywną adaptację, zamiast opierać się wyłącznie na modelach zachodnioeuropejskiej sekularyzacji. Kościół w Polsce ma szansę nie tylko trwać w okrojonej formie, ale przeobrażać się, jeśli właściwie wykorzysta zarówno dziedzictwo tradycji, jak i dynamikę nowych ruchów ewangelizacyjnych.

Nowe wnioski i postulaty praktyczno-duszpasterskie

- **Odejście od modelu czysto instytucjonalnego na rzecz Kościoła wspólnotowego:** Jednym z najbardziej innowacyjnych postulatów Mariańskiego jest gruntowna zmiana paradygmatu duszpasterskiego. Dostrzegając *nadal zbyt sformalizowane, scentralizowane i pozbawione dialogu relacje* między duszpasterzami a wiernymi, autor **sugeruje “rewolucję partycypacji”** w życiu Kościoła. Proponuje odejście od **przeakcentowanego modelu Kościoła instytucjonalnego** (biurokratyczno-hierarchicznego) w kierunku **modelu wspólnotowego**, który podkreśla **ludzkie, personalistyczne wymiary duszpasterstwa i ewangelizacji**. Taka wizja zakłada Kościół bardziej **synodalny**, otwarty na głos świeckich, budujący więź wewnętrzną poprzez dialog i bliskość duszpasterzy z parafianami. Wkład w teologię pastoralną jest tu wyraźny: Mariański rozwija w polskim kontekście ideę Kościoła-komunii (znaną z Vaticanum II), wzywając do jej konsekwentnej realizacji w parafialnej codzienności.
- **Uaktywnienie świeckich i współodpowiedzialność za parafię:** Socjologiczne badania Mariańskiego ujawniły **niski poziom zaangażowania świeckich** w struktury i inicjatywy kościelne. Pomimo istnienia wielu ruchów, wspólnot i organizacji religijnych, pod koniec lat 90. tylko około 2–4% Polaków deklarowało czynny udział w takich grupach. Co więcej, w licznych parafiach *nie funkcjonują lub nie spełniają roli* podstawowe organy współpracy, takie jak **rady duszpasterskie i ekonomiczne**, a wierni często nie mają świadomości, że mogliby współdecydować u boku proboszcza. Mariański uznaje ten stan za poważne zaniedbanie i wskazuje na potrzebę **radykalnych zmian w partycypacji wewnątrzkościelnej**. Postuluje włączenie świeckich we wspólne planowanie działań duszpasterskich i materialnych, co stanowi praktyczne rozwinięcie idei **współodpowiedzialności laikatu za Kościół** (ekleziologia komunii). Ten oryginalny w polskich realiach wniosek dostarcza teologii pastoralnej konkretnych wskazań: odnowa parafii wymaga budowania **świadomości współuczestnictwa** oraz struktur umożliwiających realny wpływ wiernych na życie wspólnoty.
- **Różnorodność form duszpasterstwa i indywidualizacja posługi:** W odpowiedzi na zróżnicowanie postaw religijnych Mariański zaleca **poszerzenie klasycznych ram duszpasterstwa**. Podkreśla konieczność rozwijania **różnorodnych form posługi**

religijnej, w tym **duszpasterstwa ponadparafialnego** (np. ruchy, stowarzyszenia, duszpasterstwa specjalistyczne) oraz form *zindywidualizowanych*, uwzględniających specyficzne potrzeby i problemy religijne różnych grup społecznych i środowisk. Oznacza to odejście od zasady “jedna parafia = jeden model duszpasterstwa” na rzecz **podejścia sieciowego**: Kościół powinien oferować zróżnicowane drogi formacji i uczestnictwa (np. wspólnoty młodzieżowe, duszpasterstwo akademickie, grupy zawodowe, ruchy rodzinne, inicjatywy internetowe itp.), tak by każdy wierny mógł znaleźć adekwatną przestrzeń duchowego wzrostu. Ten postulat stanowi twórcze dopełnienie dotychczasowej wiedzy pastoralnej – adaptuje duszpasterstwo do realiów **pluralizmu stylów religijności**, zapobiegając utracie wiernych, którzy nie odnajdują się w tradycyjnych schematach parafialnych.

- **Edukacja religijna dostosowana do współczesności:** Istotnym, nowatorskim wątkiem praktycznym jest analiza szkolnej katechezy i jej odbioru społecznego. Mariański odnotowuje, że po dwóch dekadach obecności religii w szkole **dyskusja społeczna wokół katechezy ostrygła** – dla większości Polaków lekcje religii stały się stanem naturalnym i nie budzą już wielkich emocji. Jednocześnie jednak **sposób nauczania religii** wymaga ulepszeń: przedmiot ten postrzegany jest jako *drugorzędny* i zdaniem większości powinien być **dobrowolny**. Co kluczowe, młodzi oczekują, by szkolna religia **nie przybierała formy jednostronnej indoktrynacji katolickiej**, lecz obejmowała **szerszą perspektywę** – elementy wiedzy o religiach lub etyki. Te obserwacje wskazują duszpasterzom i teologom pastoralnym, że **katecheza wymaga odnowy**: powinna bardziej dialogicznie i wszechstronnie kształtować moralność oraz rozumienie wiary, tak aby odpowiadać na intelektualne i duchowe potrzeby młodego pokolenia żyjącego w zsekularyzowanym otoczeniu.
- **Dziedzictwo Jana Pawła II a obecne wyzwania duszpasterskie:** W książce podjęto też wątek roli papieża-Polaka jako czynnika kształtującego powojenny polski katolicyzm. Mariański podkreśla, że **charyzmat Jana Pawła II** przez dziesięciolecia podtrzymywał masowy, ludowy charakter religijności w Polsce i istotnie spowalniał procesy sekularyzacyjne. Zarazem jednak pojawia się **krytyczna refleksja**: niezwykle autorytet papieża mógł w pewnym stopniu „*przysłonić Episkopat Polski i duchowieństwo*”,

kształtując ich **swoistą bezradność pastoralną**. Innymi słowy, Kościół lokalny pozostawał w cieniu papieskiego oddziaływania, co mogło osłabić rozwój własnych inicjatyw duszpasterskich. Autor stawia pytanie, **czy polski katolicyzm zdoła utrzymać swój dotychczasowy dynamizm po okresie „JP2”** – wyraża wątpliwość, czy kolejny okres poradzi sobie bez tak silnego symbolu jedności wiary. Wkładem w teologię pastoralną jest tu zwrócenie uwagi na *etap postcharyzmatyczny*: polskie duszpasterstwo musi **odzyskać własną podmiotowość i twórczą inicjatywę**, tak aby w obliczu słabnącego (z czasem) „efektu Jana Pawła II” nadal skutecznie krzewić wiarę. Mariański przewiduje, że wpływ papieskiego dziedzictwa będzie co prawda jeszcze długo istotny, a sekularyzacja dzięki niemu przebiega wolniej, ale Kościół w Polsce powinien już teraz wzmacniać **autentyczne świadectwo i pasterską sprawczość** niezależnie od historycznego autorytetu papieża.

- **Ciągłość odnowionej wiary i „Kościół otwarty” przyszłości:** Jako puentę swych rozważań Mariański kreśli obraz pożądanej reakcji Kościoła na obecne czasy. Podkreśla konieczność **ustawicznej odnowy wiary** – tak, aby jej przekaz pozostawał aktualny i zdolny odpowiadać na wyzwania sekularyzmu i laicyzmu. W ocenie autora nie chodzi tylko o to, *jak Kościół ma przetrwać* we współczesności, lecz **jak ma dawać świadectwo** ponadczasowym wartościom religijnym i moralnym w każdych warunkach. Z tego względu Mariański promuje model „*Kościół przyszłości*” jako **Kościół otwartego** – w pełni wrażliwego na duchowe potrzeby wiernych – oraz **odzyskującego moralną odwagę działania**. Taki Kościół byłby zdolny do odważnych inicjatyw duszpasterskich i proroczego głosu, nie tracąc przy tym bliskości z człowiekiem. Ta wizja stanowi twórcze dobudowanie do istniejącej wiedzy pastoralnej: wskazuje drogę ku **pastoralnej agiornamento**, gdzie ciągłość wiary łączy się z jej ciągłą aktualizacją, a **otwartość i odwaga moralna** stają się wyznacznikami skutecznego duszpasterstwa w ponowoczesnym społeczeństwie.

Źródła:

Janusz Mariański, *Katolicyzm polski – ciągłość i zmiana. Studium socjologiczne*, Kraków: WAM 2011 (omówienie na podstawie recenzji i analiz) i in.